



## **Büyük Mübadele: Türkiye'ye Zorunlu Göç (1923-1925)**

Kemal Arı,

İstanbul, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2014, 198 sayfa, ISBN: 978-975-333-029-9

Büşra BULUT\*

Cumhuriyet tarihinin olgusal olarak başlangıç aşamasında yaşanan ve Türkiye siyasi ve toplumsal yapısını ciddi anlamda etkilemiş olan mübadele sorununu dikkatle inceleyen bu eser Dr.Kemal Arı tarafından yayınlanmıştır. *Büyük Mübadele: Türkiye'ye Zorunlu Göç* eseri 1923-1925 yılları arasında yapılmış olan göçün Türkiye'ye yansımalarını incelemektedir. Dönemi üç ana başlık özelinde açıklayan eserde; mübadele öncesinde genel durum ve hazırlıklar, mübadelede göçmenlerin Türkiye'ye getirilişi ve yerleştirilmesi, son olarak da uzun vadeli toplumsal yapıya etkileri verilerle desteklenerek detaylandırmıştır.

\* FSM Vakıf Üniversitesi Tarih Yüksek Lisans Öğrencisi, [busrabulut1@hotmail.com](mailto:busrabulut1@hotmail.com)

Kemal Arı'nın da önsöz notunda belirttiği gibi Türkiye tarihinin önemli dönüm noktalarından biri olan Türk Kurtuluş Savaşı sonrasında ortaya çıkan yeni koşullar ve görüntü güncel birçok pek çok soruna da kaynaklık etmiştir. 1923 Türk-Yunan Mübadelesi'ne İlişkin Sözleşme ve Protokol Anlaşması uyarınca gerçekleştirilen bu zorunlu göçte gerek Türkiye'den giden gerekse de Türkiye'ye gelen kitleler yeni Türkiye toplumunun oluşumunda önemli bir yapıtaşı olmuştur. Yazar, hazırladığı bu eserde mübadele hazırlıkları ve sonrasında yaşanan hem siyasi hem de kurumsal sorunları kuvvetli kaynaklara dayandırarak açıklamıştır. Verilerin de kullanıldığı kitapta sorun olarak görülen birçok noktanın temeline işaret etmekte.

Kitabın ilk bölümünde Mübadele öncesinde genel durum ve hazırlıklar ele alınmıştır. 1922 yılı sonrasında Anadolu ve Doğu Trakya'da sona eren Yunan işgali ile birlikte gerçekleşen kitlesel hareketler yönetsel, toplumsal ve bürokratik krizlere yol açtı. Arı'nın da belirttiği gibi bu göçler tek yönlü olmamıştır. Türkiye'den Türkiye dışına çıkanların ve paralel şekilde Türkiye'ye göç edenlerin yanısıra bir de Türkiye içinde yaşanan iç göç demografik ve ekonomik yapının ciddi oranda değiştiğini göstermektedir. İstanbul'a gelen Rumlar genellikle Beşiktaş, Yeniköy, Anadolu Kavağı Selimiye Kışlası, Yeniköy gibi semtlere yerleştiler dolayısıyla bu bölgelerdeki demografik yapı ağırlıklı olarak değişmiş oldu. İstanbul ve İzmir'in yanısıra Trabzon, Samsun gibi kıyı kentleri de yoğun göç alan bölgeler halini aldı. Buralarda toplanmış Rumlar'da önemli sağlık ve beslenme sorunları için kitapta Amerikan Muavenet Heyeti'nin yardımcı kuvvetler getirdiği belirtilmektedir. Rumlar'ın yaşadığı bölgelerin hızla boşalması ve bu kitlelerin yaklaşık 1 ay içerisinde Yunanistan'da bir yığılma gerçekleştirmesi sonucu bölgedeki Türklerin baskı altında kalmasına neden olmuştur. Pekçok farklılık olmasına rağmen bütün kesimlerin ortak talebi devlet tarafından belirli bölgelere yerleştirilmektir. Eser, yaşanan bu karmaşanın ana nedeni olarak alınan kararın ani, sürenin çok kısıtlı olmasını göstermesinin yanında devletin mevcut ekonomik ve stratejik kadro sorununa da dikkat çekmektedir.

Mübadele'nin çok kısa bir süre içinde gerçekleştirilmeye çalışılması toplulukların sahip olduğu malların dağılımı, satılması veya taşınması konusunda çok ciddi problemlere yol açmıştır. Yazarın da belirttiği gibi kitabın kapsamı Türkiye'de yaşananlardır. Başka bir araştırma konusu olacak bir diğer mevzu ise Türkiye'ye göç eden Türklerin taşınmaz mallarının oradaki akıbetidir. Kaldığı yazar, bu kısmı konu kapsamı gereği ele alamadığını belirtmiştir. Yunanistan'a göç edecek Rumlar taşınmaz mallarının hemen hepsini düşük miktarlarda elden çıkarmışlardır. Bu ilk bakışta sorun olarak görünmese de yazarın titiz çalışması bu alım-

satımın devlet kontrolünde gerçekleşmemiş olmasının sonuçlarına dikkat çekmiştir. Bu mekanlar satış sonucu özel mülk olduğu için dışarıdan gelen Türklerin iskan mekanlarında sorunlara yol açmıştır. Gelen insanların geçimlerini sağlamaları ve konaklanacak mekanlarının ayarlanması için sorumluluk Maliye Vekaleti'ne verildi. Hasan Fehmi Bey'in kurduğu Emval-i Metruke Komisyonu aracılığı ile mallar kayıt altına alınmaya çalışılmıştır. Taşınmaz malların yanısıra atölyeler, iş sahaları, zanaat sahaları gibi ciddi boşlukların resmi kayıtların kitap içerisinde detaylı şekilde verilmiş olması araştırmacıların işini kolaylaştırmış ve orantının açık şekilde görünmesine olanak vermiştir. 1923 tarihinde M.İsmet, Dr. Rıza Nur, E.K.Venizelos, D. Caclamano gibi isimlerin imzaladığı sözleşmeye göre; göçmenler her iki tarafa da geçtikten sonra geride kalan uyruklarını bırakmış sayılacaklar, taşınabilirlerini yanlarında götürmeleri serbest olacak ve giriş-çıkış serbest olacak, göçmenlerin bırakacağı mallar hükümetler tarafından sayılacak ve 4 nüsha halinde evrakla kayıt altına alınacaktır.

Yazarın da sıklıkla belirttiği gibi göçün zorunlu kılınması konunun hem teoride hem de pratikte daha kesin bir uygulanış biçimini getirmiştir. Fakat bu hızlı ve net karar göçü karşılayacak teşkilat ve örgütlenme açığını da zamanla ortaya çıkarmıştır. Uzun uğraşlar sonucunda Tunalı Hilmi Bey'in öncülüğünde 1923 yılında 132 arkadaşının desteği ile Mübadele İmar ve İskan Vekaleti kurulmuştur. Mustafa Necati de bu Vekalet'in başkanı olmuş ve yazarın kaynaklara dayanarak ifade ettiği gibi görevini hakkı ile yerine getirmiştir. Kitapta bu vekaletin işleyişine dair uzun izahlar yapılmıştır lakin dikkat çeken bir diğer husus, zabıt kaynakları ile gelir-gider dengesinin ve mübadiller için ayrılan bütçenin nasıl kullanıldığına dair detaylı bilgilerin veriliyor olmasıdır. Zemininde sadece 1923 mübadillerini barındırmayan İskan Vekaleti için kanuna ihtiyaç vardı ve bu kanun 8 Kasım 1923 yılında TBMM tarafından kabul edildi. Kitapta, göçmenlerin Türkiye'ye taşınması girişimleri ile ilgili de detaylı bilgiler verilmektedir. Sevkiyat Müdiriyeti tarafından açılan ihalede İtalyan taşıma şirketi olan Lloyd Tristino Vapur Kumpanyası hak kazandı. Fakat bu karardan hızla vazgeçilmiş, bunun en önemli sebepleri de Mustafa Necati tarafından dikkatle sıralanmıştır. Buna göre, Türkiye'ye getirilecek Türklerin yabancı bir şirket tarafından taşınması milli ruha aykırı olacaktır. Bunun yanısıra ihale için ayrılmış paranın yabancı bir şirkete gitmesinden ülke içindeki bir şirkete kalması ekonomik anlamda ülkenin faydasına olacağından ihale Seyr-i Sefaid İdaresi aracılığı ile Türk Vapurcular Birliği'ne verilmiştir. Mübadele sırasında aktif rol oynayan çalışmaların başında Hilal-i Ahmer Cemiyeti gelmektedir. Yazarın, bu Cemiyet ile ilgili analitik ve detaylı görüşleri, Cemiyet'in göç

esnasında oynadığı aktif rolü daha da öne çıkarmıştır. Hilal-i Ahmer ve İskan Vekaleti'nin ortak çalışmaları mübadelenin yıkıcı gücünü bir nebze de olsa hafifletmiştir.

Eserin ilk bölümünün göçmenlerin Türkiye'ye getirilişlerine ayrıldığını belirtmiştik. Bu ana bölümün son başlıklarından biri de yerleşim alanlarının belirlenmesi ve kuruluşu üzerinedir. Bu iskan politikası hem Türkiye içinde kalan toprak ve yerleşim alanlarının uygun şekilde belirlenmesi hem de gelecek kitlenin geçim ve iş gücüne bağlı olarak hazırlanması gerekiyordu. Bu nedenle tütün ürünlerinde iyi olan Kavala, Drama, Girit adalarından gelenlerin Ege ve Tekirdağ'a, Selanik'ten gelenlerin ise Karadeniz kıyı şeridinde yerleştirilmeleri kararı alındı. Kemal Arı'nın burada altını çizdiği hususlardan biri de bu düzenlemenin teorik olarak birçok bilimsel çalışma sonunda gerçekleştirilmesi gerektiğidir. Fakat kendisi de belirtir ki, gündemin bu kadar sıcak olduğu bir anda bu yerleşmeler ve planlar çok da sağlıklı yapılamamaktadır. Fakat yine de iki devletin de belirli çizelgeler hazırlayarak birbiri ile paylaşmış olmalarının bir avantaj olduğunu belirtir. Arı'nın bu noktada bir eleştirisi de vardır. O da, basının bu yerleştirmeler esnasında açığa çıkan sıkıntılara aslında dikkat çekmiş olmasıdır. Bu karışıklıkta basında yazılan haber ve yönelendirmelere itibar edilmemiş olmasının uzun vadeli kalıcı sorunlar yarattığına da dikkat çeker. Kitap, yakılan, zarar gören köylerin bir kısmına devlet yardımının yetişemediğini ve bazı bölgelerde yöre halkının kendilerinin onardığını belirtir. Samsun, Bilecik, Eskişehir gibi yerlerdeki köyler onarılamayacak durumda olması da bölgede yeni köylerin kurulması kararını gerekli kılmıştır. Bu bölümde kitabın, kereste ve yapım malzemelerinin dönem fiyatlarına kadar detaylı bir haritasını çıkarmış olması araştırmacılar açısından işlevsel olmuştur.

Kitabın ikinci ana bölümü olan Mübadele Göçmenlerinin Türkiye'ye Getirilişleri ve Yerleştirilmeleri kısmı yer yer yeni bilgiler içerse de daha evvel işlenen ana sorunları detaylandırmaktadır. Örneğin mal bildirim beyanının Yunanistan'da dikkatle yapılmamış olması, bu sorunun Türkiye'ye aktarılmasına neden olmuştur. Bu sorun, Yunan kamuoyunda yaygınlaşan bir söylenti ile katlanmış ve aktarma gemilerine binen kişilerin kayıtlardaki düzenle değil, kaçak şekilde farklı bölgelere gitmeleriyle sonuçlanmıştır. Bu söylentiye göre Türkiye hükümeti göçmenleri verimsiz ve boş arazilere yerleştirecektir. Bu söylentiye itibar eden kitleler de aktarılma sırasında düzene uymadıkları için uzun vadeli toplumsal sorunların çıkacağı bölgelere yerleşmişlerdir. Arı bu noktada, şimdiye kadar gelen bilgilere göre taşıma nedeni ile halkın verdiği meblağın kayıtlarının olmaması nedeni ile bilinmiyor olmasının, halktan yüksek rakamların alındığı iddiasını doğrulamayacağını altını çizmiştir. Çünkü gider

cevvelerinden de açıkça görüleceği gibi devletin ayırdığı bütçenin çok üstüne çıkmıştır ve burada alınan ücretlerin taşımayı cüzi miktarda da olsa pek karşılamadığını açıkça görülmektedir.

28 Kasım tarihinde, göçmenlerin geçici beslenme ve barınma ihtiyaçları için Misafirhaneler Talimatnamesi yayınlanmıştır. Bu genelge göçmen misafirhanelerinin açılış ve işleyişini denetlemiş ve detaylandırmıştır. Hilal-i Ahmer'in de işini kolaylaştıran bu talimatname ile göçmenlerin sağlık durumları ve olası salgın hastalıklara karşı ciddi önlemler alınmıştır. Yazarın da ifade ettiği gibi, dikkatle yapılan sağlık taraması ve kayıtları sayesinde bu hassas konu denetim altında tutulmuştur. Sağlık taramalarının yanısıra yoksul göçmenlere yardım faaliyetleri tüm ülke sathında yaygınlık kazanmıştı. Kemal Arı, bu yardım faaliyetlerinin büyük oranda Türk kadın çalışmaları sayesinde gerçekleştiğini söylemektedir. İlk olarak İzmir'de başlayan bu hareket zamanla ülke genelindeki kadın örgütlenmelerine yayılmıştır. Ve kadınlar yardımları ulaştırmada Hilal-i Ahmer ile çalışmışlardır. Kitap, son bölüme geçmeden evvel, iskan esnasında karşılaşılan sorunları detaylı şekilde anlatmıştır. Eşyaların nakli sırasında çıkan sorunlar, ülkeye gelen göçmenlerin üretici konuma getirilme süreleri ve verimliliği sorunlarını takip etmiştir. Bu detaydan da anlaşılacağı gibi sorun, sadece bir bölgeye yerleştirmek değil, yerleştirilen toplulukların üretime ve dönüşüme katkıları ve kendi kendilerine yeterlilik seviyelerine gelmeleri de birer sorundur. Ana problemlerden biri de gelen göçmenlerle giden göçmenlerin iş kollarının dengede olmamasıdır. Ticaretin ağırlıklı olarak yıllar boyunca Rumlar tarafından yapılması ve bu işgücünün ülke dışına çıkması ticari anlamda boşlukların oluşması ile sonuçlanmıştır. Yazar bu bölümde, Çağlar Keyder'in bu yerleştirmeler sırasında Rum-Ermenilerin geride bıraktıkları mallar sonucunda burada bir kapitalist sınıfın çıktığını söylemesini eleştirmiştir. Bu yorumların bir yerde tahmine dayalı olduğu belirten Arı, burada kesin yargılara varmanın zor olduğunu söylemektedir.

Kitabın üçüncü ve son ana başlığında mübadele göçmenleri sorununda oluşan yeni toplumsal yapıdan söz edilmektedir. 1925 yılına gelindiğinde Yunanistanlı Müslümanlar tamamıyla Türkiye'ye getirilmiş ve üretime katılan toplumsal bir yapı oluşturmuştur. 1924 yılında hazırlanan bir tasarı ile Mübadele İmar ve İskan Vekaleti kaldırıldı. Fakat Vekaletin kaldırılması tartışmaları sonlandırmamıştır. Hem iç siyasette hem dış siyasette yükselen tartışmalar gözleniyordu. Mübadele sonrası Türkiye-Yunanistan arasındaki anlaşmayı kapsayan, taşınmazların devletler arasında eşit şekilde dağılımı ve hesabı büyük tartışmalara yol açmıştır. 10 Haziran 1930 yılında Ankara'da yapılan bir toplantı ile mübadele sonrası

açığa çıkan sorunlar kesin olarak çözüm bulmuştur. Bu çözümün ardından bugüne dek ulaşan bir tartışma vardır o da sosyo-kültürel kaynaşmanın nasıl gerçekleştiği sorusudur. Kitap, bu bölümünde mübadele sonrası çıkan iskan sıkıntılarını istatistiki bilgilere de dayanarak açıklamaktadır.

Yazar, kitabını sonlandırırken bu dönem ve saha ile ilgili çalışma eksikliklerine değinmiştir. Arı, mübadelenin siyasal olarak çözüme kavuşsa da göçmenlerin içinde yer aldıkları yeni doğal ve toplumsal çevreye, siyasal, kültürel ve ekonomik yönden uyumu konusunda doyurucu çalışmalar yapılmadığının altını çizmektedir. Ayrıca Türkiye'ye getirilen göçmenlerin, Türk ekonomisinin değişik sektörlerine yaptığı katkının rakamsal boyutunu ortaya koyan çalışmalarda eksiklikleri belirtmiştir. Sonuç olarak eser, kullandığı bilimsel argümanları analitik bir yaklaşımla değerlendirmiş ve sahasında toparlayıcı bir kitap olarak literatüre yerleşmiştir.

